

központjainak szerepét betöltő települések, városok hálózata normálisnak mutatkozik a nyugateurópai fejlődéssel összehasonlítva. (A körzeten természetesen nem a kis középkori városok 4-6 kilométeres körzeteit értem, egyébként sem volna helyes a városok körzetét csak kilométerekben mérni, hiszen a kiszolgált népesség száma nélkül a körzet sugara nagyon keveset mond, sőt megtevesztő is lehet.)

Az 1828. évi országos összeírás adatai alapján Debrecennek, Aradnak és Pécsnek a tágabb, más városok vonzókörével osztozó piackörzetébe százezernél több adózó háztartás tartozott. Váradéba 90 ezer, Miskolcra 86 ezer, Gyulára 70 ezer, Pápára több mint 60 ezer. Ezeknek a városoknak a tágabb piackörzetébe tartozó adózó háztartásoknak a száma a városi háztartásokénak 9-30 szorosát tették ki. Ha csak azt a szűkebb körzetet vizsgáljuk, amelynek a város egyedüli eladó- és vásárlóhelye, és egyben más tekintetben is szinte egyeduralgató központja volt, a legnagyobb hatósugarú városok közül Pécs körzetében 84 ezer, Bajánban 56 ezer, Sopronban, Szegedben, Földvárban, Zomborban, Kanizsánban, Váradban és Ujvidékben 30 ezren felül volt az adózó háztartások száma, s ez a piacközpontok lakosságának 3-18-szorosát tette ki.

Budapestnek az ország belső cseréjében is kiemelkedő szerepe volt. Tágabb piackörzetéhez 233 ezer adózó tartozott, ami az ország egész adózó népességének 8,8 %-a, a város adózóinak pedig hétszerese volt. Az arányokra jellemző, hogy a következő legnagyobb piacközpont százezer, tehát csak fele annyi háztartást tudott ellátni, mint a főváros. Budapest szűkebb, tehát csak a város által uralt körzetébe 107 ezer háztartás tartozott, ez az ország adózó háztartásainak 4 %-át tette ki. Ezt a kiemelkedő szerepet a főváros nem ipárnak, kézműipárnak köszönhette, amely termelékenység szempontjából lényegében alig multa felül a többi városét, és még azzal az előnnyel sem rendelkezett, mint az olyan fővárosoké, amelyeket mint az udvar és a kormányzat székhelyeit, olyan speciális társadalmi összetétel jellemezett, amely a luxusipar, vagy sajátos, speciális iparágak kialakulásának kedvezett. Ezt a szerepet a főváros csak azért tudta betölteni, mert az ország külkereskedelmében szinte egyeduralgató szerepet töltött be, amelynek kialakulását elsősorban a Duna, a dunai út fontossága tette lehetővé.

A fővárosnak a külkereskedelemben játszott szerepe és ennek révén az ország belső kereskedelmében is egyre táguló hatósugara eredményezte azt, hogy a gyárpar és a hitelélet a XIX. század második felében ide koncentrált, és ez indította el, és ösztönözte a továbbiakban is Budapest rohamos fejlődését, míg a többi város szerepe még hosszú ideig továbbra is megrekedt a regionális központ szintjén.

Budapest és a többi város viszonyának, az egész városhálózatunk alakulásának XX. századi, sőt bizonyos mai problémái is csak ezeknek az előzményeknek az alaposabb ismeretében, többek között a belső és külső kereskedelem, a város és körzetek, központok és alközpontok kapcsolatainak mélyebb, adatszerűbb feldolgozása alapján lesz értékelhető és megismerhető.

RÁNKI György válasza a hozzászólásokra:

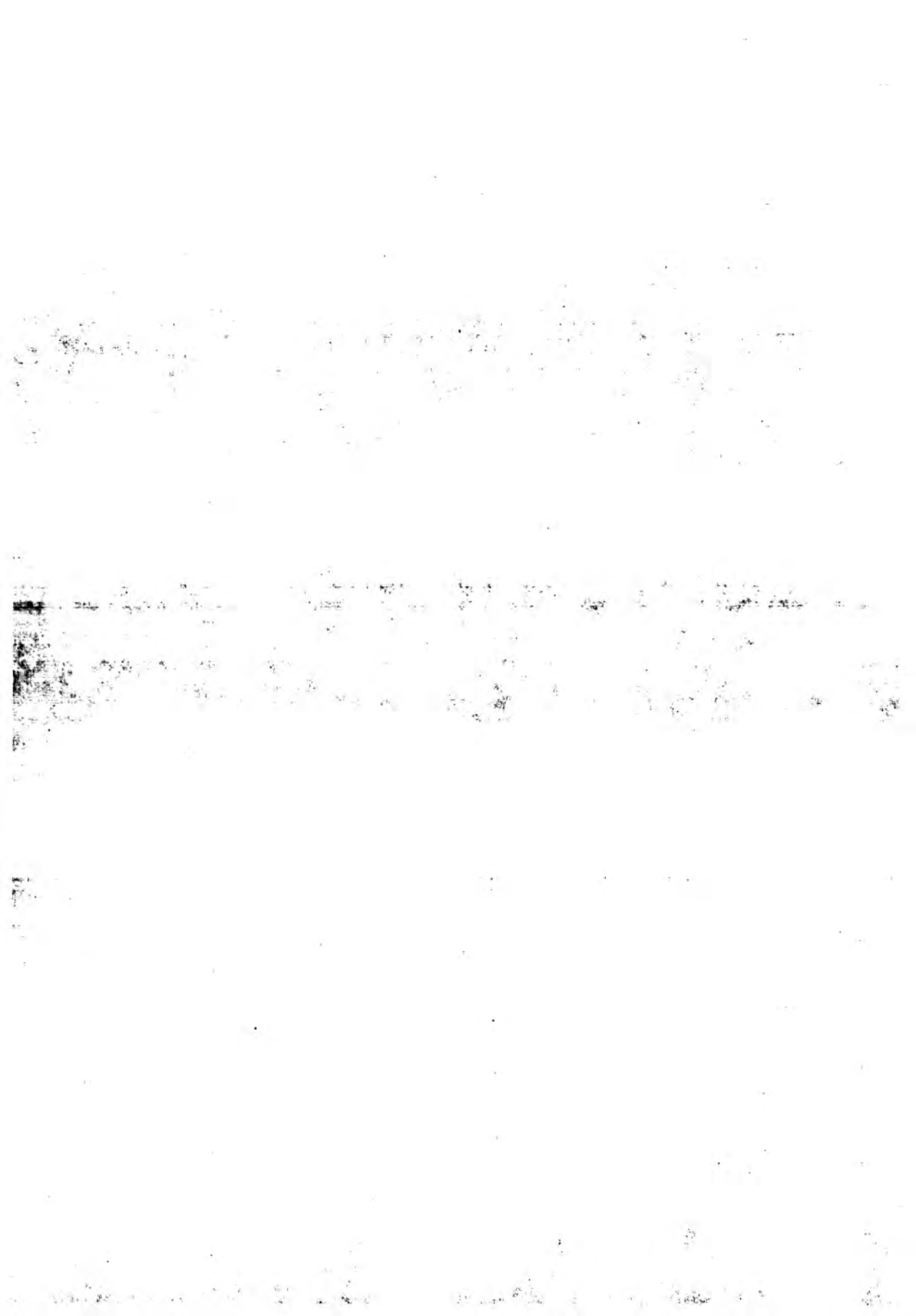
Különösebb válaszolnivaló nincs. Az első két hozzászólás ugyanis részben kiegészítése volt az általam elmondottaknak. Az osztrák kollégának Bécs város gazdaságpolitikájára vonatkozó referátuma sem képezi ez alkalommal, úgy érzem, vita tárgyát. Mindössze két mozzanatra szeretnék röviden reagálni. Az egyik Spira György kérdése. Nem is hiszem, hogy ez a kérdés azért hangzott el, mivel azonnali választ vár. Talán egyetlen egy gondolatot említenék, amely azonban részben kapcsolódik már Bácskai Verának nagyon érdekes, az 1848 illetve 1873 előtti fejleményeket taglaló korreferátumához.

Nevezetesen Spira György azt a kérdést tette fel, mi az oka annak, hogy a gazdasági súlypont a kereskedelemből az iparba tevődött át? Vajon helyes-e, ha az iparban keressük és találjuk meg azt a legdöntőbb mozzanatot, amely Budapest fejlődését az 1860-as évektől a leginkább befolyásolta. Nézetem szerint ennek elsősorban abban lehet keresni a magyarázatát, hogy az 1860-as évekig, vagy inkább a 60-as évek elejéig, a kis- és kézműves ipar volt uralkodó Budapest iparában. Ennek természetesen országos jelentősége

igen kismértékben lehetett. Gazdaságilag tehát Budapestet kimondottan a kereskedelem, részben a külkereskedelem tette gazdasági centrummá, részben az, hogy a terménykereskedelem Budán illetve Budapesten ment keresztül. Ezzel szemben a kézműves iparnak lényegében helyi jelentősége volt. Az a két három nagyipari vállalat zömmel nagyobb export piaccal nem rendelkezett, sőt a termelése az országos piac szempontjából sem volt túlságosan jelentős. Ezért tartom döntőnek azt a fordulatot, amely a malomipar létrejöttével indul. Ismeretes, hogy ennek következménye az egész magyarországi export jellegének fokozatos megváltozása. Ismeretes az is, hogy a malomipar bizonyos értelemben áttételes folyamat a kereskedelmi tőke által felhalmozott tőkének az iparba való átáramlásához a malom, illetve élelmiszeripar, majd később további iparágak felé.

A városnál tehát a döntő mozzanat a gyárpar. Ha pedig, mint ez Magyarországon történt, ez egyben a legfontosabb iparág nemcsak a termelés értéke szempontjából, hanem az egész magyarországi külkereskedelem szempontjából, akkor azt hiszem megtaláltam a döntő mozzanatot, és ebben látom a váltást a kereskedelem és ipar között.

Amit Bácskai Vera mondott, ahhoz elég keveset tudnék hozzátenni. Ezek nagyon érdekes, értékes és fontos szempontok voltak, és rámutattak arra, hogy még olyan korszakok esetében is, amelyek gazdagságtörténelmi irodalommal rendelkeznek, bőven van kutatni való. Nemrég olvastam valahol egy francia történésznek a francia forradalomra vonatkozó megjegyzéseit, ahol azt mondta, hogy a francia forradalom különböző szervei napról-napra, vagy óráról-óra mit csináltak, már mindenki tudja és ötezerszer megírták, de arról, hogy mondjuk a francia forradalomnak mi volt a gazdasági előzménye és a gazdasági következménye - ő csak demográfiai vonatkozásban szól erről, - arról viszonylag kevés hangzott el. Talán így vagyunk a reformkorszaknak jónéhány problémájával is, amiről annyit tárgyaltunk és sok ideig arról beszéltünk, hogy szinte erről már nincs is mit írunk. Igen, talán Kossuth és Széchenyi tevékenységének nagyon sok politikai momentumát vagy terveit kidolgoztuk, de olyan alapvető gazdasági folyamat, mint például a városfejlődés a XIX. század első felében, ismereteim szerint, még eléggé kidolgozatlan. A XIX. század első fele gazdasági fejlődésének újból való megvizsgálása tehát nagyon is időszerű. Új, modernebb, és nem a hagyományos szempontok alapján való feldolgozása elé nagy várakozással tekinthetünk.

POLITIKAI ERŐK, POLITIKAI HARCOK BUDAPESTEN
A SZÁZADFORDULÓTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORU VÉGÉIG

1.

A társadalmi mozgalmak és pártküzdelmek budapesti története tulajdonképpen nem egy, hanem több önálló témát foglal magában. Az egyik maga a községi politika: a Városházán belüli politikai irányzatok, a várospolitikai, a főváros és az államhatalom viszonya. A másik a Városházán kívül fellépő társadalmi erők, politikai pártok története, amely bár több ponton kapcsolódik a községi politikai élethez, annál mégis jóval szélesebb s attól sok tekintetben független. Ugyanakkor Budapest politikai története távolról sem csupán egy város problémáit öleli fel, hanem gyakorlatilag az országos, a köztörténet gerincét alkotja.

Ilyen körülmények között, ha nem köztörténeti kérdéseket kívántam előtérbe állítani, akkor előadásomat a szűkebben vett Budapest, a községi politika területére kellett korlátoznom s beérném azzal, hogy csak egyes esetekben utaljak e szűkebb kereteken kívül eső, de Budapest helyének, szerepének illetve magának a városházi politikának a megvilágításához mégis elengedhetetlen kapcsolatokra, összefüggésekre.

Témám szűkítését követelte meg az a körülmény is, hogy Budapest történetének az a félszáz éve, amelyről szólok, távolról sem egységes, hanem valójában három szakaszra bomlik. A kapitalista korszakot mintegy kettévágja, két elkülönülő fejezetre bontja az 1918-1919-es forradalmak időszaka. A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Budapestjének politikai története önálló fejezet a város és a nemzet történetében is. A forradalmak bukását követő restauráció pedig, noha visszatérést jelentett a tőkés gazdasági-társadalmi viszonyokhoz, távolról sem egyszerű folytatása volt a dualista korszaknak, a legkevésbé éppen Budapesten volt az.

Míndez együttesen arra indított, hogy e három periódus fővárosi-községi politikai életének csupán néhány, megítélésem szerint fontos és jellemző problémáját emeljem ki.

2.

A főváros politikai történetét, a Városháza harcait az határozta meg, hogy Budapest egyidejűleg lett a városi kispolgári-, polgári rétegek, valamint az ipari munkásság országosan legjelentősebb, legnagyobb tömeget egyesítő központja. Következésképp Budapestről indultak ki, s éppen a századforduló idején, azok az új kezdeményezések, amelyek a polgárság illetve a munkásság, társadalmi, közéleti-politikai helyének kivívását célozták, s amelyek így elkerülhetetlenül általában a polgárosodás-polgárosítás, a demokratizálódás kiterjesztését és meggyorsítását óhajtották. Ehhez a polgárságnak épp úgy, mint a munkásságnak meg kellett találnia a maga sajátos szervezeti kereteit, módszereit.

A polgári rétegek önálló politikai keretek között, önálló politikai eszmék jegyében való szervezésének irányát, tartalmát eleve meghatározta a polgárság megkésett fejlődése és sajátos szervezete; az a tény, hogy a polgárosodás minden törekvésének valamilyen mértékben szembe kellett szállnia az uri Magyarország feudális maradványokkal terhelt szellemével, politikai jogi, kulturális stb. intézményeivel; hogy a polgári szervezkedés megindulásakor a munkásosztály - a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek révén - már az ország legnagyobb szervezett erejét tette ki és éppen az időben fordult a magyar társadalom általános problémái, a politikai élet nagy kérdései felé.

A polgárság sajátos szervezete, a középrétegekkel való kapcsolatának (utánpótlás, feltöltődés) hiánya vagy lazasága megnehezítette a polgári öntudat, az önálló polgári politikai törekvések kialakulását, szervezeti keretek közé fogását. Az a tény viszont, hogy már ekkor számolni kellett a munkásmozgalommal, meg a liberális polgári programokat is hátróztottabbá tette.

A polgári törekvések szervezeti-tartalmi függetlenedése a kormányzati liberalizmustól és az országos politikai pártoktól megkésve, csak a századforduló idején következett be, s nem érintette, nem bontotta meg a nagybirtok és a nagytőke hatalmi szövetségét.